

О. В. Ряшко

Львівський державний університет внутрішніх справ,
канд. юрид. наук,
доцент кафедри кримінального процесу і криміналістики,

В. І. Ряшко

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
канд. іст. наук,
доц. кафедри теорії та філософії права

ПРОБЛЕМИ ВІЙНИ І МИРУ У “ФІЛОСОФІЇ ПРАВА” Г. В. Ф. ГЕГЕЛЯ

© Ряшко О. В., Ряшко В. І., 2014

Розглядаються філософсько-політичні та правові ідеї великого німецького мислителя

Г. В. Ф. Гегеля щодо ролі і місця війни як соціально-правового явища, її соціальних наслідків, а також проблеми миру та мирного співіснування держав і народів.

Ключові слова: війна, мир, держава, політика, право, суспільство, законність, справедливість.

Е. В. Ряшко, В. І. Ряшко

ПРОБЛЕМЫ ВОЙНЫ И МИРА В “ФИЛОСОФИИ ПРАВА” Г. В. Ф. ГЕГЕЛЯ

Рассматриваются философско-политические та правовые идеи великого немецкого мыслителя Г. В. Ф. Гегеля относительно роли и места войны как социально-политического явления его социальных следствий, а также проблемы мира и мирного сосуществования государства и народов.

Ключові слова: война, мир, государство, политика, право, общество, законность, справедливость.

Е. В. Ryashko, V. I. Ryashko

PROBLEMS OF WAR AND PEACE IN “PHILOSOPHY OF LAW” BY G. GEGEL

The philosophical, political and legal ideas are examining by the German thinker G. V. F. Gegel about the role and place of war as social and political phenomenon, social effects of war and also the problems of peace and peaceful coexistence of states and people.

Key words: war, peace, state, politics, law, society, legitimacy, justice, fairness.

Постановка проблеми. Серед проблем, які нині є надзвичайно актуальними, це забезпечення міжнародної безпеки і миру між народами. На жаль, і у наш час існують локальні збройні конфлікти, загроза виникнення озброєного протистояння продовжує існувати. Для України існує реальна загроза втягування її у військово-політичні конфлікти, насамперед з сусідніми державами, що на думку військових фахівців, “обернеться загрозою локального озброєного конфлікту у великомаштабну війну” [1, с. 27].

Геополітична обстановка у світі і навколо України складається під впливом глобальних змін усієї системи міжнародних відносин. Обстановка навколо України характеризується нестабільністю, напруженістю, загостренням національно-етнічних і культурно-релігійних суперечностей за зростаючої небезпеки застосування збройної сили.

Варто звернути увагу на думку деяких учених про те, що, маючи на своїй території географічний центр Європи, “будучи розташованою в епіцентрі східно-православної, західно-християнської і ісламської цивілізацій, перебуваючи у контактній зоні європейської та азійської культур, на рубежі протистояння православ'я і католицизму, взаємсприйняття східних і західних цінностей, Україна тим самим опинилася у центрі європейської системи воєнних небезпек” [2, с. 196].

Сьогодні в Україні ведеться боротьба між двома протилежностями, демократичними і антидемократичними (державними політико-правовими та антидержавними, антиукраїнським сепаратистським угрупованням), яке веде відкриту війну проти держави.

Отже, ідеї німецького мислителя щодо проблем війни і миру у наш час є надзвичайно актуальними, оскільки вони хвилюють кожного нашого співвітчизника-патріота, що уболіває за незалежність і безпеку держави і суспільства.

Стан дослідження. “Філософія права” Г. Гегеля – одна з найзнаменитіших робіт в усій історії правової, політичної і соціальної думки, історична доля цього філософського твору переконливо продемонструвала його неперевершене значення.

В історії філософської, політичної і правової думки. “Гегелю належить, як зазначає В. Нерсесянц, видатне місце як геніальному мислителю. Творчість Гегеля міцно увійшла у скарбницю людської культури і мала значний вплив на подальший духовний розвиток. Силою свого таланту Гегель обґрунтував і збагатив людське пізнання, дав могутній поштовх подальшим дослідженням у найрізноманітніших галузях знань” [3, с. 32].

“Філософія права” була предметом обговорення багатьох учених як прихильників, так і критиків Гегеля. У 30–40-х роках ХХ ст. аналізу цього твору присвятили свої праці радянські вчені М. Аражанов, В. Асмус, Б. Кедров, Е. Пашуканіс, А. Пионтовський та ін. В 70–80-х ХХ ст. з'являються праці А. Богомолова, А. Володіна, А. Гулиги, А. Дворцова, С. Дуєва, Є. Ільєнкова, Д. Керимова, Ж. Келле, С. Кечекяна, Б. Мальниковський, М. Киссель, А. Малиніна, Н. Мотрошилової, М. Овсяннікова, Т. Ойзермана. У цих та інших публікаціях переважно розглядалися проблеми аналізу співвідношення філософії права Гегеля з марксистською територією держави і права, а також досліджувались поняття діалектики права і політики, “висвітлювались специфіка місця і роль гегелівської філософії у політичних і правових концепціях, проводився критичний аналіз історії гегельянства і сучасного стану західного гегелеведення” [3, с. 41].

У радянській літературі проблемам війни і миру в “Філософії права” присв'ячено дослідження А. Піонтковського, фрагментально деякі аспекти розглядали В. Асмус, А. Гулига, В. Нерсесянц. На жаль, до цього часу серед деяких вчених існує думка, що він був апологетом війни, а його ідеї стали теоретико-філософським і політичним підґрунтям фашистської ідеології [4, с. 116].

На жаль, ця важлива проблема залишається поза увагою дослідників. Вона у наш час є актуальною ще й тому, що як в радянській, так і в західноєвропейській літературі великого німецького мислителя деякі автори звинувачували в тоталітаризмі і мілітаризмі [5, с. 116].

Як зазначає А. Піонтковський: “Автори, які дотримуються таких поглядів, за основу брали тільки окремі висловлювання Гегеля про війну, які можуть створити видимість правильності подібних міркувань” [6, с. 114].

Варто зазначити, що при цьому об'єктом дослідження часто розглядали учення Гегеля про війну і мир не як цілісну теоретико-філософську систему, а лише окремі його думки. При цьому ігнорувалась та конкретно-історична обстановка, в якій були сформульовані його деякі ідеї.

Добре відомо, що нацисти та їх ідеологи – К. Хаусхофер, А. Розенгберг, В. Шмідт та ін. – всіляко трактували філософсько-політичне вчення Гегеля як тоталітарне для того, щоб виправдати свою антигуманну ідеологію і злочинну практику проти людства, знищення елементарних людських прав [5, с. 79].

Оцінюючи теоретичні ідеї Гегеля щодо війни і миру, потрібно підійти до них виважено, спираючись на принцип об'єктивності, науковості, єдності історичного і логічного. Аналіз вітчизняної джерельної бази філософсько-правової проблематики вказує на те, що проблема війни і миру в “Філософії права” Гегеля не була у центрі уваги дослідників.

Мета роботи – висвітлити деякі питання щодо проблеми війни і миру у “Філософії права” Гегеля.

Виклад основних положень. Проблеми війни і миру знаходились у центрі уваги античних мислителів, над цими проблемами замислювались Демокріт, Сократ, Платон, Арістотель, Цицерон та ін. Так, старогрецький філософ Геракліт говорив, що “війна є батько всього, цар всього” [7, с. 29]. Суспільство, заявляв мислитель, в процесі свого розвитку та існування знаходиться постійно у боротьбі за своє існування. “Слід знати, – вказував Геракліт, – що війна є всезагальна, і все відбувається через боротьбу і за необхідності” [8, с. 48].

У “Філософії права” великий німецький мислитель значну увагу приділяє проблемі сутності і функціонування держави, її внутрішній і зовнішній політиці, а також проблемам війни і миру. Гегель глибоко вивчав і аналізував історію народів світу, їх соціально-політичний і економічний устрій, культуру, мораль і релігію, і в цьому аспекті його надзвичайно хвилювала проблема війни та її соціально-історичні та політичні наслідки. Але в центрі уваги своїх філософсько-політичних ідей Гегель перше місце відводить світовому духу, який у своєму розвитку проходить ряд етапів і втілюється на одному з них у формі держави.

“Держава, – писав Гегель у “Філософії права”, – є дійсність моральної ідеї – моральний дух, як очевидна самої себе, ясна, субстанційна воля, яка мислить і знає себе, виконує те, що вона це знає” [9, с. 279]. Мислитель називав державу “земним Богом”, “втіленням моральної ідеї”. В його філософії держава вважається носієм світового духу, розумом, основою і завершальним етапом морального життя суспільства. Замислюючись над історією війни, Гегель доходить висновку, що основною причиною, яка їх породжує, є суперечність. Великий діалектик підкреслював, що суперечності існують як в природі, так і в суспільстві, вони є джерелом всякого руху і розвитку. Раз існують держави, – робить висновок філософ, – об’єктивно між ними існують суперечності які призводять до конфліктів і війн. Гегель, як відомо, не сформулював свого визначення війни, це зробив німецький військовий теоретик К. Клаузевіц: “...війна є просто продовження політики іншими [насильницькими] засобами” [10, с. 282].

“Війна – це акт насильства, з метою змусити противника виконувати нашу волю” [11, с. 3].

Що є причиною війн? Які її наслідки? Ці питання Гегель аналізує в багатьох своїх працях. “Війни виникають там, – робить висновок філософ, – де вони лежать у природі речей” [1, с. 361]. Інакше кажучи, причиною війн є суперечності. “Здоров’я держави, – писав він в статті “Конституція Німеччини”, – знаходиться не стільки в спокої мирного часу, скільки в руху війни” [12, с. 65].

Гегель неодноразово акцентує увагу на тому, що народи, які прагнуть бути незалежними, повинні створити сильну державу “Вища честь для народу, – заявляє філософ, – полягає в тому, щоб створити державу і тим самим бути незалежним” [9, с. 479]. І далі мислитель робить висновок: “...держава повинна піклуватися про себе” [9, с. 481]. Гегель переконався у тому, що ті держави і нації, які в мирний час не піклуються про свою безпеку і суверенітет, можуть стати легкою здобиччю агресора. Він з боєм констатує, що у війні з Наполеоном Німеччина “на досвіді переконалась у тому, що вона більше не держава, вона втратила багато прекрасних земель, кілька мільйонів осіб, втрати, нанесені війною, будуть ще довго відчуватись і в мирний час, і ще багато держав Німеччини, окрім тих, які опинились під владою завойовників з їх законами і звичаями, втратять те, що для них шайвище – свою незалежність як самостійні держави” [12, с. 66]. “Народи, на думку філософа, які не борються за свою державність і суверенітет, “підпадали під владу інших народів” [9, с. 360].

Гегель говорить про те, що якщо необхідно йти на жертви заради незалежності і суверенітету держави, у такій ситуації війна виступає важливим чинником збереження незалежності, і в цьому полягає її “моральний аспект” [9, с. 359]. Гегель прекрасно розумів, що молох війни вимагає не тільки жертв, але й хоробрості. У чому полягає її сутність? На це питання філософ відповідає: “Істинна хоробрість культурних народів полягає у готовності жертвувати собою на службі держави” [9, с. 362].

Війну мислитель розглядає як важливий чинник збереження суверенітету держави, вона вимагає жертв і передусім високої організованості і дисципліни, “порядку і слухняності, і відмову від власного мислення і розмірковувань” [9, с. 363]. З іншого боку, у війні, яка є законною, справедливою, Гегель призиває проявляти рішучість. І “хоча право на життя є св’ященним, – заявляє Гегель, – і все таки доводиться від нього відмовлятися, якщо цього вимагає держава від своїх громадян. Право держави – вище право окремої людини” [9, с. 394].

Отже, війна, на думку мислителя, є невід’ємним атрибутом суспільства і держави, і несе в собі розруху, втрати цінностей і людських жертв не може бути усунута через діалектичні суперечності, що існують в суспільстві. “Оскільки держава дійсно існує, – заявляє Гегель, – вона повинна мати реальну можливість вести війну, і тому повинна володіти необхідним для цього” [9, с. 464]. Гегель прихильник сильної держави, яка здатна захистити себе від агресії інших держав. “Вища честь для народу, – говорить мислитель, – полягає у тому, щоб створити державу і бути незалежним” [9, с. 479].

Народ, на думку Гегеля, повинен довести своє право на свободу і незалежність, а тому держава повинна піклуватися про себе” [9, с. 481]. Гегель заявляє, що справедливу війну держава може вести, захищаючи свою свободу і незалежність. Гегель вказує на те, що світова історія – це рух світового духу, і кожний народ є особливою сходиною до світового духу” [9, с. 82]. Що вища свідомість світового духу, то вищий соціально-культурний і економічний розвиток народу і держави. Отже, високий соціально-політичний, культурний і економічний рівень народів є свідченням того, що світовий дух досягнув найвищих вершин у своєму розвитку. Досконала держава, – заявляє Гегель, – є світ свободи. Отже, гарантією безпеки свободи народу і держави є збройні сили, добре підготовлена, технічно і матеріально забезпечена армія.

Якщо держава наражається на небезпеку з боку агресора, то обов’язком усіх її громадян зі зброєю в руках захищати свою незалежність. Але для цього необхідна, на думку мислителя, постійна армія для захисту держави і суспільства. Гегель критично ставиться до меркантильно існуючих поглядів щодо “вигоди чи невигоди, пов’язаної з введенням постійних армій” [9, с. 362]. І хоча Гегель захищає точку зору, що захищати державу повинні усі громадяни, але ядром, основою повинна бути армія, професійно підготовлені командні кадри, яким належить захищати державу. Мислитель вважає, що тільки вони здатні проявляти мужність на полі бою і “принести себе в жертву” [9, с. 362]. І хоча Гегель є прихильником справедливих війн, спрямованих на захист незалежності і суверенітету держави, але успіх чи поразка у війні у багатьох випадках залежать від полководця.

Гегель надзвичайно високо цінував Наполеона не тільки як великого полководця, але й як талановитого державного діяча. Так, в листі до свого друга Нітхаммера, він написав: “Я бачив Наполеона, цю світову душу, в той час, коли він проїжджав містом на рекогносцировку. Переживаєш надзвичайно дивне почуття, споглядаючи на таку особистість, яка сидить тут верхи на коні, охоплює увесь світ і керує ним” [13, с. 57]. Тому не випадково Гегель називає Наполеона “світовим духом на білому коні”. “Жодний народ, – підкреслював філософ, – не може обійтися без таких індивідів, він породжує їх, як тільки вони стають йому потрібні” [9, с. 483].

Якщо серед нації з’являються такі полководці, то у разі війни з неї вона виходить могутнішою. “Народи, – заявляє Гегель, – виходять із війни не тільки зміцненими..., але й знаходять внутрішній спокій” [9, с. 361]. Тому, на думку мислителя, дуже важливо, щоб війна не була спрямована проти “сімейного і приватного життя, чи проти приватних осіб” [9, с. 368].

Гегель говорить про необхідність дотримання міжнародного права під час війни, що війна не ведеться проти внутрішніх закладів, сімейного і приватного життя, не ведеться війна і проти приватних осіб. Добре відомо, що один із походів Наполеона, який закінчився перемогою французів під Іеною, торкнувся і Гегеля “Його будинок був пограбований французькими солдатами, сам він зазнав страху і знущань, і ледве спас рукопис книги “Феноменологія духу” [13, с. 56–57].

Аналізуючи діалектику війни і миру, Гегель хоча визнавав, що війна у певних історичних умовах (справедлива війна) є прогресивною, в той самий час пріоритет він надавав еволюційному розвитку суспільства. Аналізуючи війну, філософ замислюється над її антиподом, і у своїх працях

розглядає проблеми миру. Як відомо, цій надзвичайно актуальній темі присвятив свій трактат “До вічного миру” видатний німецький філософ І. Кант (1724–1804). Він вказував, що у міжнародних відносинах поки що панує не право, а тільки сила.

На думку Канта, причиною війни є наявність об’єктивних, соціальних суперечностей, які у той самий час є джерелом прогресу. Мислитель вважав, що держава повинна проводити миролюбиву політику. Досягнення вічного миру можливе лише за умови зусиль усіх держав.

Варто зазначити, що Кант не тільки не заперечував війни, він “навіть визнавав її історичну необхідність, але він сподівався, що з часом війни можна буде уникнути” [5, с. 73]. Кант вважає, що уникнути війн і забезпечити стабільний мир між європейськими народами може міцний союз сильних держав. Гегель доволі скептично ставився до цієї ідеї. “Вічний мир, – пише він, – часто оголошують як ідеал, до якого люди повинні прагнути. Так, Кант пропонував створити союз правителів, завданням якого було б улагоджувати спори між державами. Але “держава – це індивід, а в індивідуальності... існує суперечність. Тому, якщо відома кількість держав, яка зіллється в одну сім’ю, то цей союз як індивідуальність повинен буде створити протилежність і породити ворога” [9, с. 361].

Усяка війна, на думку мислителя, закінчується миром. “У війні, – пише Гегель, – міститься можливість миру” [9, с. 368]. Хто ж повинен у державі і в суспільстві вирішувати питання війни і миру у “більшості європейських держав, – пише Гегель, – індивідуальною вершиною є влада володаря (монарха), якому належить встановлювати зовнішні відносини, оголошувати війну і заключати мир” [9, с. 364].

Гегель зазначає, що, окрім монарха, питання війни і миру можуть вирішувати соціальні стани і вони “зроблять там свій вплив, особливо в тому, що стосується грошового забезпечення”. Чи може весь народ, суспільство вимагати війну? Чи у війні зацікавлене тільки керівництво держави? У цьому аспекті Гегель наводить такий приклад: “В Англії, наприклад, вести непопулярну війну неможливо..., але слід нагадати, що часто цілі нації можуть бути охоплені більшим ентузіазмом і великою пристрасстю, ніж їх правителі. В Англії здебільшого весь народ наполягав на оголошенні війни і відомою мірою змушував міністрів вести війну” [9, с. 364].

Гегель зазначав, що держави між собою найшвидше знаходяться у природному, ніж в правовому відокремленні. Тому між ними постійно виникають спори, так що вони між собою заключають договори і в такий спосіб ставлять себе у правові відносини. З іншого боку, вони є самостійними і незалежними. Особливу увагу Гегель звертає на дотримання міжнародного права під час війни: “У кожному мирному договорі сторони підтримують рішення про мир, і під час кожного оголошення війни ми чуємо, що друга сторона порушила договір” [9, с. 480]. Війни, – наголошує Гегель, – “можуть бути як справедливими, так і несправедливими”. Так, наприклад, Гегель стверджував, що король Пруссії Фрідріх II вів “справедливі війни” [9, с. 481].

Якщо одна з держав порушує мирний договір з іншою, то остання, на думку мислителя, має право на ведення війни з метою відновити справедливість. Держави повинні, з точки зору міжнародного права, як суверенні, незалежні, не втручатися у внутрішні справи одна одної, поважати самостійність. “Гегель, – зазначає В.С. Нерсесянц, – визнавав принцип міжнародного права як всезагального, щоб договори, на яких ґрунтуються зобов’язання держав виконувались” [14, с. 28].

Аналізуючи діалектику взаємозв’язку війни і миру, Гегель робить такий висновок: “Із війни народи виходять не тільки зміцнілими, але й нації, всередині яких існують непримиренні суперечності, знаходять внутрішній спокій завдяки війнам” [9, с. 361]. Гегель вважав, і на це були у нього підстави заявляти, що завдяки війні, де він мав на увазі війну визвольну, справедливу, “зберігається моральне здоров’я народів, подібно до того, як рух вітрів не дає озеру загнивати, що обов’язково трапилось би з ним за тривалої безвітряної погоди, так і війна охороняє народи від загнивання, яке б неодмінно стало наслідком тривалого, а тим більше вічного миру” [4, с. 97]. Варто зазначити, що для правильного розуміння висловлювання Гегеля щодо війни, необхідно враховувати конкретну історичну обстановку, в якій жив мислитель і в якій відбувалося формування його світогляду.

Отже, “Філософія права” Гегеля є важливою теоретико-методологічною основою для аналізу війни і миру, формування у майбутніх юристів високої політичної і правової культури, уміння глибоко аналізувати сучасні внутрішні проблеми, що виникають у державі.

Висновок. У своїй роботі “Філософія права” Гегель дав глибоку характеристику такому соціальному явищу, як війна. Проблеми війни і миру мислитель тісно пов’язує з політико-правовою діяльністю держави. Основною причиною війни і військових конфліктів Гегель вважав існуючі суперечності між державами, а оскільки суперечності об’єктивно притаманні суспільству, війна є постійним супутником суспільства. Отже, Гегель, як і його видатний попередник І. Кант, визнавав історичну необхідність війни. Подібні заяви розцінювались деякими вченими на Заході як пропаганда війни. Варто зауважити, що Гегель не був пропагандистом війни. Він був противником агресивних несправедливих війн. Аналізуючи війну, Гегель замислювався над її антиподом. Особливу увагу Гегель звертає на дотримання міжнародного права під час війни. Він визнавав принцип міжнародного права дотримання кожною державою підписаних угод, які дають можливість уникати конфліктів і війни. Отже, розкриваючи діалектику взаємозв’язку війни і миру німецький мислитель тісно по’язує її з внутрішньою і зовнішньою політикою. Він прихильник сильної держави, яка здатна гідно захистити себе від будь-якого агресора. Отже, проблеми війни і миру, сформульовані Гегелем в “Філософії права”, не втратили своєї актуальності і сьогодні, вони дуже збагатили філософсько-політичну, правову та військово-теоретичну думку. Концептуальне положення гегелівського розуміння війни і миру має важливе теоретико-методологічне значення у сучасних умовах розбудови України та забезпечення її обороноздатності.

1. Богданович В. Ю. *Основи державного управління забезпеченням обороноздатності України: Теорія і практика* / В. Ю. Богданович, М. Ф. Єжесєв, І.Ю. Свида. – Львів, 2008. – 300 с.
2. Артюшин Л. М. *Тереотичні аспекти стратегії воєнної безпеки суспільства і держави: монографія* / Л. М. Артюшин, Г. Ф. Костенко. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 176 с.
3. Нерсесянц В. С. *Философское учение Гегеля о государстве и праве* / В. С. Нерсесянц // *Советское государство и право*. – 1970. – №9. – С. 32–40.
4. Фельдман Д. И. *Учение Канта и Гегеля о международном праве и современность* / Д. И. Фельдман, Ю. Я. Баскин. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1987. – 125 с.
5. Маньковский Б. М. *Учение Гегеля о государстве и современность* / Б. М. Маньковский. – М.: Наука, 1970. – 120 с.
6. Пионтковский А. А. *Учение Гегеля о праве и государстве и его уголовно-правовая теория*. – М.: Гос. полит. издат, 1963. – 468 с.
7. Асмус В. Ф. *История античной философии* / В. Ф. Асмус. – М.: Высш. шк., 1965. – 320 с.
8. *Статті і матеріали, присвячені Гераклітові*. – Львів: Вид-во Львівського держ. ун-ту імені Івана Франка, 1963. – 58 с.
9. Гегель Г. В. Ф. *Философия права* / Г. В. Ф. Гегель; пер. с нем.; ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсесянц. – М.: Мысль, 1990. – 534 с.
10. *Большая Советская Энциклопедия: в 30-ти т.* / гл. ред. А. М. Прохоров. – М.: Советская Энциклопедия, 1971. – Т.5. – 640 с.
11. Клаузевиц К. *Война* / Карл Клаузевиц. – М. – Л.: Государственное военое издательство, 1932. – 223 с.
12. Гегель. *Политические произведения* / Гегель. – М.: Наука, 1978. – 438 с.
13. Гулыга А. В. *Гегель* / А. В. Гулыга. – М.: Молодая гвардия, 1970. – 272 с.
14. Нерсесянц В. С. *“Философия права”:* *история и современность* / В. С. Нерсесянц; пер. с нем.; ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсесянц. – М.: Мысль, 1990. – С. 3–43.